

Тетяна Фудерер

Загребський університет
Факультет гуманітарних і суспільствознавчих наук
Кафедра української мови і літератури
tfuderer@ffzg.hr

УДК 811.161.2'38
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2023.27.2.16>
оригінальний науковий рад
прим'єнен 22. 3. 2023.
прихваєнен за штампу 22. новембра 2023.

МЕТАФОРИЗАЦІЯ МОВНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ПРОЗИ)

У статті на матеріалі сучасної української прози проаналізовано напрями метафоризації мовного конфлікту в Україні, що виявляється на різних рівнях соціальної взаємодії в протиставленні «влада – народ». Обґрунтовано, що мовне питання є маркером різнорівневих конфліктних соціальних відношень, засвідчених, зокрема, і в художньому дискурсі. Зроблено висновок, що використання представниками владної еліти в публічній комунікації кінця 90-х – першого десятиліття 2000-х рр. російської мови має риси станової зверхності, зумовленої постколоніальним становищем України. Метафоризація конфліктної мовної взаємодії ґрунтується на ідеологічній опозиції «свій – чужий».

Ключові слова: мовний конфлікт, мовна ситуація в Україні, метафоризація конфліктної мовної взаємодії, українсько-російський білінгвізм.

Based on the material of modern Ukrainian prose, the paper analyzes the directions of metaphorization of the language conflict in Ukraine, which manifests itself at different levels of social interaction in the opposition “power – people”. As it is justified, the language issue is an indicator of conflicting social relations at different levels, which are evidenced, in particular, in literary discourse. It is concluded that the use of the Russian language by representatives of the ruling elite in public communication of the 1990s and the first decade of the 2000s has features of class superiority. The metaphorization of conflict language interaction is based on the ideological opposition “own – foreign”.

Keywords: language conflict, language situation in Ukraine, metaphorization of conflict language interaction, Ukrainian-Russian bilingualism.

Пожвавлення дослідницького інтересу до вивчення мовної взаємодії в різних соціально-політичних утвореннях у сучасному світі, зокрема і в Україні, зумовлює дедалі ширше використання поняття «мовний конфлікт». При цьому спостерігається певний парадокс, що полягає в помітному відставанні процесів його термінологізації в соціолінгвістиці (а саме до предметного поля цієї дисципліни належать явища конфліктної мовної взаємодії, які здебільшого окреслюють поняттям «мовний конфлікт») від темпів поширення словосполучень в публіцистичному, політичному та художньому дискурсах. Це особливо впадає в око з огляду на тривалу історію побутування української та російської мов в Україні, ознаки конфліктності якого дослідники мов-

ного питання вбачають у мовній ситуації від другої половини XVIII ст. «Двомовність українського населення, що її слід трактувати як тяжку спадщину колоніального минулого, сформувалась під дією імперських чинників – і в самодержавній, і в радянській їх іпостасі – і виконувала роль перехідного етапу від української до російської одномовності, до втрати своєї культури, історії, традицій, тобто злиття з російським етносом», – наголошує Лариса Масенко, резюмуючи: «Усе це доводить, що поширення в одній країні двох мов, кожна з яких претендує на охоплення всіх сфер суспільного життя, не може бути гармонійним, а становить джерело постійної напруги і конфлікту» (Масенко 2004: 135).

На підставі аналізу соціолінгвістичних праць відповідної тематики «мовний конфлікт» уважаємо одним з параметрів мовних ситуацій, визначальною рисою яких є перерозподіл функційних сфер для мов на певній території, у певному соціально-політичному утворенні або в певній сфері мововжитку, зміна демографічної потужності мов, що супроводжується змінами в законодавчому забезпеченні функціонування мов або в умисному зволіканні з ухваленням відповідних законів (Фудерер 2021: 118). Узагальнивши напрями теоретичного розпрацювання поняття «мовний конфлікт» в українській соціолінгвістиці, Галина Яворська (2017: 25) зробила висновок про наявність кількох підходів до його витлумачення, а саме: 1) мовний конфлікт як конфлікт політичний під мовними гаслами; 2) мовний конфлікт як конфлікт розуміння, тобто порушення комунікації; 3) мовний конфлікт як конфлікт інтересів і цінностей мовних спільнот, що перебувають у ситуації контакту; 4) мовний конфлікт як конфлікт ідентичностей. Варто наголосити, що серед цих підходів принаймні один (дослідниця називає його «конфліктом розуміння») виявляється в мовній компетентності користувачів мови, тобто може бути пояснений мовними явищами. Про вияви мовного конфлікту в системі мови розмірковує і Орест Ткаченко. Не вживаючи терміносполуку «мовний конфлікт», він аналізує прояви і причини конфліктної взаємодії української та російської мов в Україні й простежує її наслідки в стані української мови. Свою концепцію соціолінгвістичного аналізу мовної ситуації в Україні дослідник обґрунтовує поняттям «неповноти нації», яку витлумачує як нестачу провідних верств, що тягне за собою неповноту культури та мови: «Нація, приречена на неповноту, стає мимоволі збідненою, неповною щодо твореної нею культури, ‘недорікуватою’ у своїй мові» (Ткаченко 2014: 404). Дослідник зауважує (Ткаченко 2014: 405), що такий напрям аналізу мовної ситуації обстоював свого часу і Юрій Шевельов.

Міркування О. Ткаченка спонукають до пошуку проявів конфліктної мовної взаємодії у стані мов, що накреслює перспективи розгляду мовного конфлікту крізь призму мовних явищ незалежно від їх сприйняття мовця-

ми. На нашу думку, за такої методологічної настанови у фокус досліджень мовного конфлікту в Україні потрапляють явища соціальної стратифікації української мови (зокрема, нерівномірність поширення української мови серед соціальних груп), побутування мішаних форм розмовної мови (суржик), низька вітальність сленгових та жаргонних кодів тощо (Фудерер 2021: 114). З огляду на зазначене актуальності набувають напрями метафоризації мовного конфлікту, засвідчені в сучасному художньому дискурсі.

У пропонованій статті здійснено спробу простежити відбиття конфліктної мовної взаємодії в Україні крізь призму явищ метафоризації. **Метою** розвідки є аналіз метафор з текстів сучасної української прози, яким притаманний конфліктогенний потенціал. Поставлена мета зумовила розв'язання таких **завдань**:

- 1) виявити приклади метафор, що відбивають конфліктну мовну взаємодію;
- 2) простежити в соціокультурному контексті конфліктогенний потенціал метафор за рівнями мовної стратифікації;
- 3) класифікувати виявлені метафори в протиставленні «влада – народ»;
- 4) обґрунтувати універсальні механізми метафоризації мовного конфлікту як явища соціальної взаємодії.

Джерельну базу дослідження становлять тексти сучасної української прози – романи Оксани Забужко, Ліни Костенко, Василя Шкляра (див. *Список джерел*). За предмет дослідження обрали метафори з дискурсу художньої прози, які свідчать про мовну стратифікацію українського соціуму. Підставою для аналізу слугувало припущення, що конотація таких метафор зумовлена й соціальною неповнотою української мови, породженою конкуруванням в Україні української та російської мов.

Поняття «мовний конфлікт» у сучасній українській соціолінгвістиці витлумачують у двох аспектах: соціальному, що переважає і в річизі якого досліджують конфігурацію мовної ситуації в Україні за кількісними параметрами, та власне мовному, прояви чого варто шукати в стані української мови. Серед соціальних параметрів, які дають змогу поєднати обидва аспекти, вважаємо стратифікаційний – передусім на рівні його мовного втілення. Принагідно зауважимо, що під мовною стратифікацією розуміємо стратифікаційне (зумовлене належністю до різних соціальних страт) варіювання мовних засобів (Фудерер 2013: 65). У зв'язку із зазначеним доречно згадати розвідку Л. Масенко «Соціальна стратифікація української мови. Мовне середовище», уміщену в книжці «Мова і суспільство. Постколоніальний вимір» (2004). У ній дослідниця розмірковує про причини «соціальної неповноти функціонування» української мови – так вона визначає той факт, що українська мова не була в XIX–XX ст. і не стала після проголошення незалежності Украї-

ни мовою української еліти, передусім політичної та економічної. Неповнофункційність української мови виявляється також у тому, що вона не стала для більшості регіонів мовою міста і, відповідно, мовою масової культури.

Прагнучи знайти відповідь на запитання, чому мовна ситуація в Україні за роки незалежності не змінилася на користь української мови, О. Ткаченко обґрунтовує потребу залучення до аналізу мовної взаємодії такого критерію, як економічний потенціал мови (цей критерій безпосередньо стосується проблеми соціально-мовної стратифікації):

«Однією з найбільших вад сучасної України, насамперед Східної є те, що в ній, з одного боку, маємо людей, які знають *для чого*, тобто для чого потрібна українська держава, але не знають *як*, себто як сприяти її розвитку і зміцненню; з другого боку, маємо тих, хто знає *як*, але не знає *для чого*. Перші – це представники переважно гуманітарної інтелігенції, здатні сформулювати й визначити національну ідею, що має надихнути до праці на користь України, показати мету, в ім'я якої варто до цієї праці братися. Але це не практики, не ті, хто може опанувати й розвинути національну економіку. Другі – це репрезентанти ділових кіл, бізнесмени, менеджери, технічна інтелігенція, представники пов'язаних з ними точних і природничих наук, медики.

Перші уособлюють національну ідею, другі – національну економіку. Це ті два крила, на яких тільки й може злетіти вгору Україна» (Ткаченко 2014: 358–359).

Соціальне розшарування суспільства, як свідчать результати численних соціологічних досліджень, українці сприймають надзвичайно гостро. На гостроту сприйняття соціальної нерівності, майнового розшарування вказує, зокрема, різке протиставлення полюсів суспільства «ми – вони», де «ми» – це звичайні, пересічні, але бідні українці, ті, хто обслуговує, виконує замовлення, а «вони» – еліта, влада, представники бізнесу з нечесно нажитими капіталами, ті, хто платить. Наприклад:

1. Уявляю собі, як ті люди в далеких вимираючих селах, де вже ні школи, ні клубу, ні бодай фельдшерського пункту, як у кого є старенький телевізор, – дивляться, **наче з іншої планети**, ці трансляції зі столиці, – як тут жирує бомонд, на їхній біді розпаношіле свинство, в блиску й розкошах нічних клубів, ресторанів, світських вечірок (*Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»*).

2. Просто, моя дівчинко, **є ми – і є вони: ті, хто чомусь служить, – і ті, хто гребе під себе**, торгуючи тим, що їм не належить... Це – **як два ворожі табори**, і межа між ними – як на фронті **лінія вогню** (*Оксана Забужко, «Музей покинутих секретів»*).

Оскільки влада в Україні формувалася саме з представників вищих суспільних прошарків (недарма соціальну структуру українського суспільства

характеризують в контексті олігархічних моделей), то протиставлення, що визначає процеси вербалізації соціального простору, відбивається передусім у метафоричній репрезентації концепту «влада».

Не можна оминати увагою той факт, що серед метафор, які репрезентують концепт «влада» у творах сучасних українських письменників багато таких, в основі яких лежать образи тварин, що, з погляду Ліни Костенко, вмотивовано ставленням сучасної української влади до суспільства, пор.:

3. У ставленні цієї влади до людей є щось **зоологічне** (*Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»*).

4. Це ж і мій син виросте, і його кудись пошлють «недрожавшей рукою». Неодмінно ж десь набрякатиме глобус Воланда, політики таки ж призведуть. То хай би й зійшлися, **як хижі звірі, показали одне одному зуби** і розійшлися (*Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»*).

Хижацьке ество українських можновладців розкривають метафори, в основі яких лежать образи *піраній, акул*:

5. У якійсь європейській водоймі з'явилися **хижі рибки піраньї**, але чомусь дуже великі. Хтось, мабуть, звідкілясь привіз та й виплеснув у водойму. То якщо маленькі налітають зграями і можуть умент залишити від тигра скелет, то що ж можуть залишити від людини ці?

У нас зараз їдять нашого нетипового Прем'єра. Міністра закордонних справ перед тим уже з'їли. **Піраньї** у нас нізвідкіль не завезені, **у нас свої**. Хоча завезених теж не бракує. І ті, й ті **купаються на голубих екранах, плавають у коридорах влади**, навіть у лампадках біля святих ікон (*Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»*).

6. Одного ранку Фернандель опустил очі, наче він грав роль незайманої Червоної Шапочки, і сказав, що газета тимчасово припиняє свою діяльність, це воля інвесторів, які, очевидно, вичерпались у виборчому марнотратстві, та я знав, що ті **акули** невичерпні, однак газету вони створювали під кон'юнктурний момент, і про це давно казав мій любий друг Ігорко Сердюк, який цього разу не пролетів, як фанера над Парижем, тепер він став депутатом і їздитиме до того Парижа скільки йому заманеться, жуватиме м'ятну жуйку, розбудовуючи державу, а я писатиму статті про те, як це гарно в нього виходить, і з голоду не помру, тож не журися, *mon cher* Фернанделю, *c'est la vie*, усе, що не є, – до кращого, а він на підтвердження моїх слів раптом поклав переді мною конверт – це тобі компенсація за несподіване звільнення, тут дві штуки, і я ще раз переконався, що ці **акули безсмертні, вони ніколи не вичерпаються, доки буде на цьому світі нафта, спирт, цукор і політика...** (*Василь Шкляр, «Ключ»*).

Традиційним є порівняння владного Олімпу з *тераріумом*, а його представників – з *отруйними зміями*. Варто наголосити, що порівняння можнов-

ладців з хижими звірами є «вічним» у мистецтві. У зв'язку із цим доречно згадати повторюваний (майже рефреном) крилатий вислів з Біблії, що його наводить Ліна Костенко в цитованому романі: «Допоки при владі будуть **вовки**».

Метафора «влада – вовки» актуалізує низку когнітивних ознак, пов'язаних зі значенням образу вовка в українській лінгвокультурі. Тлумачний словник української мови (СУМ 1970: 711) як основне значення лексеми *вовк* фіксує: «**ВОВК**, а, ч. 1. Хижак родини собачих, звичайно сірої масті. [...]».

З поданих у словниковій статті прикладів фразеологізмів актуалізовано такі ознаки вовка, як *хижість* (*бодай (хай би і т. ін.) вовки з'їли* – уживається для вираження обурення, незадоволення чиймись учинками або як побажання комусь лиха), *лицемірство* (*вовк в овечій шкурі* – про лицеміра, який під машкарою доброзичливості приховує злі наміри), *ворожість*, *зловісність* (*вовком дивитися* – дивитися неприязно, вороже), *відлюдькуватість* (*жити вовком* – жити на відлюдді), *досвідченість*, *витривалість*, *загартованість життям* (*морський вовк* – про старого, бувалого моряка; *старий (стріляний) вовк*). Привертають увагу також позитивно конотовані семи, співвідносні з іронічними контекстами: *дай боже нашому теляті вовка з'їсти* (про що-небудь непосильне, неможливе для здійснення ким-небудь), *хоч вовків гони (ганяй) (про холод у приміщенні)*.

Отже, відповідно до поданого тлумачення лексеми «вовк» метафора «влада – вовки» концептуалізує ознаки *хижа*, *лиховісна*, *лицемірна*, *ворожа*, *закрита від людей*, що цілком накладається на сприйняття владної верхівки в умовах гострого соціального конфлікту.

Фразеологізм *як вовк на зорях розбирається*, де компонент *вовк* є варіантом до *цап* (уживається для вираження повного заперечення змісту слів *розбиратися*, *розуміти*, *кумекати*), актуалізує ознаку *нерозумний*, *некмітливий*, *дурний*, що теж потрапляє до інтерпретаційного поля концепту «влада» і теж засвідчує критичне сприйняття влади в умовах соціального загострення.

В українській лінгвокультурі *вовк* є уособленням хижого звіра взагалі, пор.: 1) *святий Юр звіра* (як варіант – *вовка*) *пасе*; 2) *вовки його з'їли* (Українські приказки 1993: 55). Основна ознака, актуалізована цим образом, – *лихий*, пор.: *Нема ліса без вовка, а села без лихого чоловіка* (Українські приказки 1993: 164). Зазначену рису актуалізують і такі фразеологізми: *вовча натура*; *вовчу думку має*. *Лиходійство* як сутність вовчої природи концептуалізують прислів'я: *Вовча натура в ліс тягне*; *Скільки вовка не годуй, а він у ліс дивиться*. Інша характерна риса образу – *хижість*: *Вовк і лічене бере*. Саме цю ознаку покладено в основу народної загадки, пор.: *Прийшли бари та забрали дари* (вовки та вівці) (Українські приказки 1993: 642). Прикметно, що метафора, на якій побудовано загадку, відповідає аналізованій моделі «бари (пани) / влада – вовки». З образом вовка асоціюється *підступність*:

Пожалів вовк кобилу, залишив хвіст та гриву. Українська мовна свідомість пов'язує з образом вовка також і *хитрість*: *Хитрує як вовк; Вовк лисиці не рідня, а повадка одна.*

Про іронічний план розгортання асоціативних ознак, окрім наведених вище фразеологізмів, свідчать такі вислови фольклорного походження: *Буває, що й вовк лежить горою; Обмок, як вовк; Вовка смаленого не бачили.*

Проте й іронічні конотації накладаються на метафоричну модель «влада – вовки».

Варто зазначити, що метафори, побудовані відповідно до моделі «влада – хижа тварина», наявні і в інших лінгвокультурах, проте в сучасній українській мовній свідомості на семантичне поле концепту «влада» нашаровуються специфічні семантичні відтінки, зумовлені національною мовною картиною світу. Додатковий семантичний шлейф зумовлений поєднанням сем 'влада' і 'державна'. Те, що держава асоціюється не з народом, суспільством, а саме з владою, ілюструють численні приклади з аналізованих творів, пор.:

7. А вона [державна] ж **не своя**. Ми ж її передоручили будувати **чужим**.

От вони й будують **чужу, не нашу, антиукраїнську** Україну (*Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»*).

У цьому прикладі маємо семантичний нюанс, що обґрунтовує підстави аналізувати напрями метафоризації концепту «влада» в українській мовній свідомості саме кризь призму мовного конфлікту: ідеться про характеристику *чужа* – але не через майнове розшарування або відстороненість від процесу ухвалення рішень, а на підставі ознак ідентичності (*не наша, антиукраїнська*). Українська влада, така, якою вона постає в художньому дискурсі кінця 90-х – початку 2000-х років, – це влада чужинців, і не лише за цінностями, а й за мовою. Чи не найпоказовіший приклад – метафорична картина держави-пекла, що постає в романі Василя Шкляра «Кров кажана», де нововладець звертається до героїні на початку розмови іншою – російською – мовою, аби чітко окреслити субординаційні кордони:

8. – **Новенькая?** – гукнув він ще здалеку. – **Дабро пажаловать!**

– Куди? – спитала я.

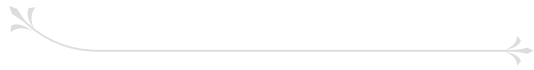
– **Как куда? Туда, куда вам і паложено. В ад.**

– Яке ж це пекло? – роззирнулася я довкола. – Щось не схоже.

– **Пекло, пекло, щоб ви не сомневались. З вашого пазволенія разрешіте представіться: заміститель глави адміністрації Пек.**

– Пек? А де ж Цур? Я гадала, ви нерозливвода.

– **Цур – глава адміністрації ада, і шас он при ісполненіі** (*Василь Шкляр, «Кров кажана»*).

Наведемо ще один подібний приклад, де в метафоричному образі влади, що протистоїть Україні, вловлюємо алюзії з творів Т. Шевченка:

9. А хіба ці люди, **що запустили пазурі в Україну**, нам брати? Віками її **розпинають, штрикають у груди**, перевіряють, чи ще жива, чи здригнеться? Віддеріть їх від тіла нації і відкиньте чимдалі, отоді й буде єдність (*Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»*).

Метафору «розіпнутої України» письменниця розгортає поступово, шляхом алегоризації інформаційного повідомлення, пов'язаного з неукраїнськими реаліями, що його зафіксував у своїх «Записках» її герой:

10. У столиці Індії Делі в урядових приміщеннях завелися мавпи. Політичне життя паралізоване, **мавпи бігають коридорами влади, засідають у кабінетах**, корчать усім гримаси, стрибають по столах, шматують папери і доценту з'їдають усе в буфетах. А **припинити це неможливо**, бо у них там ці **тварини недоторканні** (*Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»*).

Окрім згадки про *коридори влади*, ключем до алегоричного тлумачення поданої картинки є й слово *недоторканні* – алюзія на статус вищих посадових осіб в Україні.

Якщо на одному полюсі суспільства сконцентровано представників влади – *хижаків*, то відповідно до принципів антиномії, на іншому – *безправних мурашок, ховрашків* та іншу дрібноту, що й уособлює народ, характерною рисою в образі якого є не *«шляхетна толерантність, а воляче терпіння»*. Таке протиставлення виразно свідчить про соціальний конфлікт, крізь призму якого українські прозаїки висвітлюють різні профілі української реальності – і мовну ситуацію зокрема. Промовистим щодо цього є такий приклад:

11. Україною правлять люди, які її не люблять і яка їм чужа.

Що це? Плебейство, чорна діра свідомості? Наша нездатність побудувати свою державу? Виснаження нації до цілковитої втрати життєвих сил? Чи, може, це просто Страшна помста імперії – хотіли свою державу – маєте. Ось вам ваша культура, ось вам ваша свобода. Ось вам Троянський кінь, з нього повисакають **усі ті парторги й комсорги, райкомівці і обкомівці, і директори військово-промислового комплексу. Вони й очолять вашу державу, вони її і розвалять.**

Вічна парадигма історії: за свободу борються одні, а до влади приходять інші (*Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»*).

Власне, радянсько-номенклатурні корені представників української влади є однією з причин, що зумовлюють негативне ставлення до правлячої еліти неелітних верств, навіть якщо йдеться не про такі глибокі узагальнен-

ня, що їх виклала як міркування свого героя Ліна Костенко. Радянсько-номенклатурне походження представників української влади екстраполюється і на мовну політику «чужої» для українців держави Україна:

12. Інший як позитивну якість нашої політичної еліти відзначив, що **дехто з них таки вивчив українську мову. Маємо заплодувати?** (*Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»*).

Ретрансляція нинішньою владною елітою «радянського» способу спілкування з народом, рефлексії з приводу якого такі численні в художньому дискурсі, ґрунтується на психологічних чинниках: це той соціальний досвід, яким володіють представники еліти, й іншого досвіду вони не мають. Оксана Забужко звертає увагу й ще на одну психологічну деталь – прагнення реваншу, адже покоління, що формувалося за радянської системи, зазнало тотального пониження:

13. Василько першим вловив цю пружинку, на якій, як виявилось згодом, і тримався весь завод нашої так званої еліти, – **глибоку, хтиву жадобу реваншу за всі підрадянські пониження**, а якою ціною, плювати: тоді, в дев'яності, ще нікому не було ясно, що єдине, чого прагнуть ці люди, які дедалі впевненіше розсідалися в телевізорі, – то, вилізши на київські горби (розваливши по дорозі кілька поверхів старих кам'яниць, аби не застували їм виду на Софію!), влаштувати на гробі Ярослава свій переможний бенкет нових номадів... (*Оксана Забужко, «Музей покинутих секретів»*).

Удавана, вимушена українськомовність багатьох представників української правлячої еліти – це теж характерна ознака української мовної ситуації, яку маємо підстави витлумачувати як прояв мовного конфлікту, оскільки вона є результатом мовної неповноти соціуму. Вимушена українськомовність не витримує випробування неофіційними чи напівофіційними ситуаціями. Тому жартуючи, цитуючи класиків або й віддаючи адміністративні розпорядження (як і в минулому житті), можновладці в Україні повсякчас переходять на російську мову:

14. Закрити атомну станцію, виявляється, дуже просто. Директор у прямому ефірі сказав: **«Гаспадин президент України! Реактор к аканчательному астанову гатов»**. Президент дав команду: **«Заглушіть реактор ключом аварійной зашити АЗ-5»**. **«Реактор заглушон ключом АЗ-5, – доповів директор. – Начато расхоложденіе блока, замечаний нет»**. **«Спасібо!»** – сказав президент. Заграла музика, усі встали (*Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»*).

Метафоричну репрезентацію концепту «влада» узагальнено в Таблиці 1.

Мета-форична модель	Мета-форичні номінації	Інформаційний компонент	Когнітивні ознаки, концептуалізовані метафорами
«влада – хижий звір»		<p>ХИЖАК, а, ч.</p> <p>1. Хижа тварина, хижий звір.</p> <p>2. <i>перен.</i> Той, хто наживається, збагачується за рахунок грабежу або експлуатації кого-небудь.</p> <p>// Держава, суспільство і т. ін., де панує політика грабежу й насильства.</p> <p>3. <i>перен.</i> Той, хто по-грабіжницькому веде господарство, користується засобами, які виснажують природні багатства, займається незаконним полюванням, недозволеною рибною ловлею тощо (СУМ 1980: 52).</p>	хижа, хижацька, жадибна, безжалісна, лицемірна
	вовки	<p>ВОВК, а, ч.</p> <p>1. Хижак родини собачих, звичайно сірої масті.</p>	ворожа, закрита в ідлюдей, нерозумна, хитра, підступна, лиха, лиховісна
	піраньї	<p>ПІРАНЬЯ, ї, ж.</p> <p>Хижа риба ряду коропоподібних, що живе в прісних водоймах Південної Америки. Назва риби походить від двох слів: «піра» – «риба» і «ранья» – «зуб». Отже, піранья – «зубата риба» (СУМ 1980: 699).</p>	кровожерлива, зубата
	акули	<p>АКУЛА, и, ж.</p> <p>1. Велика хижа морська риба (СУМ 1970: 30).</p>	страшна, безсмертна
«влада – отруйні змії»	гадюки, змії	<p>ГАДЮКА, и, ж.</p> <p>1. Отруйна змія з плескатою головою у вигляді трикутника.</p> <p>2. <i>перен., зневажл.</i> Про злу, підступну людину.</p> <p>// Уживається як лайливе слово. ♦ Гадюку вигодувати – виплекати, випестувати злу, невдячну людину (СУМ 1971: 11).</p>	отруйна, смертоносна

«влада – примати»	<p>мавпи, горили, гамадри- ли</p> <p>Кінг-Конг</p> <p>Снігова людина</p>	<p>ПРИМАТИ, ів, <i>мн.</i>, <i>зоол.</i> Ряд високоорганізованих ссавців, до якого належать мавпи, напівмавпи і людина (СУМ 1976: 667).</p> <p>МАВПА, и, <i>жс.</i></p> <p>1. Високоорганізована тварина-ссавець із ряду приматів, що за будовою тіла стоїть найближче до людини.</p> <p>2. <i>перен., зневажл.</i> Про людину, що сліпо наслідує чужі звички, вчинки тощо.</p> <p>3. <i>перен., зневажл.</i> Про дуже негарну людину (СУМ 1973: 588).</p> <p>КІНГ-КОНГ (англ. <i>King Kong</i>) – один з найпопулярніших персонажів масової культури ХХ століття, гігантська горила. Цей образ народився завдяки однойменному фільму в 1933 р. й одразу став негативним.</p> <p>СНІГОВА ЛЮДИНА – легендарна людиноподібна істота, що нібито трапляється в різних високогірних або лісових районах Землі.</p>	<p>некмітлива, загальмована, обмежена, примітивна, вперта, емоційно глуха, товстошкіра</p> <p>примітивна, дика, первісна, варварська, некультурна</p>
«влада – рептилії»	<p>Голово- ногі молюски</p> <p>звіроящур</p> <p>дракони</p>	<p>РЕПТИЛІЯ, ї, <i>жс.</i></p> <p>1. <i>зоол.</i> Те саме, що плазун.</p> <p>2. <i>перен., зневажл.</i> Особа, яка відзначається угодовством або плазуванням перед вищими за рангом людьми (СУМ 1977: 512).</p> <p>ПЛАЗУНИ, ів, <i>мн.</i> (<i>одн. плазун, а, ч.</i>). Клас хребетних тварин, до якого належать змії, ящірки, черепахи, крокодили та інші тварини, що пересуваються перев. плазом, на животі (СУМ 1975: 558).</p>	<p>нецивілізована, агресивна, недемократична, така, що не має історичної перспективи, неповоротка, роздута, малорухлива</p>

«влада – земноводні»		<p>ЖАБА 1, и, жс. Невелика безхвоста земноводна тварина, задні кінцівки якої довші, ніж передні, і пристосовані до стрибання. ♦ Жаба пить (цицьки, циці) дасть кому – утопиться, пропаде, загине хто-небудь. Жабі по коліна – неглибоко (СУМ 1971: 499). РОПУХА, и, жс. Безхвоста земноводна тварина з горбкуватою слизовою шкірою; живе в тінистих сирих місцях, знищує шкідників рослин. Своім зовнішнім виглядом ропуха схожа на жабу (СУМ 1977: 881).</p>	застійна, гнила, непрозора
«влада – корпорація»		<p>КОРПОРАЦІЯ, ї, жс. 1. Замкнена група осіб, об'єднана вузькофаховими, становими та ін. інтересами (СУМ 1973: 300).</p>	корислива
«влада – нечиста сила»	карлики	<p>КАРЛИК, а, ч. 1. Неприродно мала на зріст людина; ліліпут, недоросток, куцак, куцан. // Про дуже низький, дуже малий предмет. 2. з <i>означ., перен.</i> Про дуже незначну з певного погляду, нікчемну людину. Духовні карлики (СУМ 1973: 107).</p>	нікчемна
	привиди	<p>ПРИВИД, у, ч. 1. Дух померлого, який привиджується людям забобонним або з хворобливою уявою. // <i>фольк.</i> Персонаж народних казок, легенд і т. ін., який уособлює дух померлого. 3. Що-небудь нереальне, часом оманливе. // <i>чого, перев. у сполуч. із сл.</i> доля, щастя, надія, смерть і т. ін. (СУМ 1976: 571–572).</p>	
	упирі, перевертні	<p>УПИР, я, ч. Те саме, що вампір (СУМ 1979: 459). ПЕРЕВЕРТЕНЬ, тня, ч. 1. Людина, що зрадила свої переконання. 2. <i>міф.</i> За народними повір'ями – людина, чаклуванням обернута на тварину або предмет; нечиста сила, що набрала вигляду кого-, чого-небудь. 3. <i>діал.</i> Непородиста, нечистокровна тварина; помісь (СУМ 1975: 138).</p>	диявольська, аморальна, антилюдська

Таблиця 1: Метафоричне вираження концепту «влада»

Отже, досліджений матеріал з дискурсу української художньої прози кінця 90-х – початку 2000-х років засвідчує соціокультурну зумовленість метафоричної репрезентації концепту «влада», що найбільш повно відбиває конфліктну суспільну взаємодію. Витлумачення виявлених метафор крізь призму мовного конфлікту дає підстави для таких висновків:

1. Вербалізація соціального простору в українській мовній свідомості ґрунтується на прагматичній антиномії, в основі якої лежить ідеологічна опозиція «свій – чужий». Серед метафор, що репрезентують концепт «влада» у творах сучасних українських письменників, велика кількість зооморфних образів: *влада – хижі звірі, вовки, дикі тварини, примати, піраньї, акули, отруйні змії* тощо – з виразною негативною конотацією. В українській мовній свідомості виявлену тенденцію живить, окрім антагонізму між елітними та неелітними верствами, конфлікт ідентичностей та політичний конфлікт під мовними гаслами.

2. Своєрідність процесу метафоризації в українській мовній картині вбачаємо у відбитті в метафорах влади конфліктної мовної взаємодії, зокрема конфлікту ідентичностей – влада в Україні для історичного періоду, який відбиває досліджений матеріал, чужа і за мовою. Таке витлумачення проаналізованих метафор спирається на контексти їх уживання.

3. Проаналізовані метафори засвідчують нерівномірність поширення української мови серед соціальних груп, тобто її соціальну неповноту та породжену нею неповнофункційність, що є ознакою мовного конфлікту.

4. Застосована в розвідці методика аналізу відкриває перспективи дослідження проявів мовного конфлікту в Україні не лише на рівні екстралінгвальних явищ, а й у системі української мови.

Цитована література

- Масенко, Лариса Т. «Мовний конфлікт в Україні: шляхи розв'язання». Українська мова 2, 2018: 20–35.
- [Masenko, Larisa T. «Movnij konflikt v Ukraïni: šlâhi rozv'âzannâ». Ukraïns'ka mova 2, 2018: 20–35]
- Масенко, Лариса Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2004.
- [Masenko, Larisa T. Mova i suspil'stvo: Postkolonial'nij vimir. Kiïv: Vid. dim «KM Akademiâ», 2004]
- СУМ 11: Словник української мови: в 11-ти т. Київ: Наукова думка, 1970 – 1980.
- [SUM 11: Slovník ukraïns'koï movi: v 11-ti t. Kiïv: Naukova dumka, 1970 – 1980]
- Ткаченко, Орест Б. Українська мова: сьогодення й історична перспектива. Київ: Наукова думка, 2014.

- [Ткаченко, Orest B. Ukraïns'ka mova: s'ogodennâ j istorična perspektiva. Kiïv: Naukova dumka, 2014]
- Фудерер, Тетяна О. Мовна стратифікація сучасного українського суспільства. Київ: Генеза, 2013.
- [Fuderer, Tetâna O. Movna stratifikaciâ sučasnoho Ukraïns'kogo suspil'stva. Kiïv: Geneza, 2013]
- Фудерер, Тетяна О. «Соціолінгвістичні аспекти дослідження мовного конфлікту в Україні». Українська мова 3 (79), 2021: 108–120.
- [Fuderer, Tetâna O. «Sociolingvistični aspekti doslidžennâ movnogo konfliktu v Ukraïni». Ukraïns'ka mova 3 (79), 2021: 108–120]
- Яворська, Галина М. «Мовні наративи та їхня роль у русинському питанні». Стратегічні пріоритети 1(42), 2017: 24–30.
- [Âvors'ka, Galina M. «Movnì narativi ta ìhnâ rol' u rusins'komu pitannì». Strategičnì prioriteti 1(42), 2017: 24–30]

Список джерел

- Забужко, Оксана. Музей покинутих секретів. 2-ге, доповнене видання. Київ: Факт, 2010.
- [Zabužko, Oksana. Muzej pokinutih sekretiv. 2-ge, dopovnene vidannâ. Kiïv: Fakt, 2010]
- Костенко, Ліна. Записки українського самашедшого. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011.
- [Kostenko, Lina. Zapiski Ukraïns'kogo samašedšogo. Kiïv: A-BA-BA-GA-LA-MA-GA, 2011]
- Шкляр, Василь. Ключ. Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2018.
- [Šklâr, Vasil'. Ključ. Harkiv: Knižkovij Klub «Klub simejnogo dozvillâ», 2018]
- Шкляр, Василь. Кров кажана. Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2019.
- [Šklâr, Vasil'. Krov kažana. Knižkovij Klub «Klub simejnogo dozvillâ», 2019]
- Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав: М. Номис. Київ: Либідь, 1993.
- [Ukraïns'ki prikazki, prisliv'â i take ìnše. Uklav: M. Nomis. Kiïv: Libid', 1993]

МЕТАФОРИЗАЦИЈА ЈЕЗИЧКОГ КОНФЛИКТА У УКРАЈИНИ У КЊИЖЕВНОМ ДИСКУРСУ (НА МАТЕРИЈАЛУ САВРЕМЕНЕ ПРОЗЕ)

Резиме

На материјалу савремене прозе с краја деведесетих и из прве деценије две хиљадитих у раду се разматрају правци метафоризације језичког конфликта у Украјини који се испољава на различитим нивоима друштвене интеракције, посебно кроз опозицију моћ – људи.

Методологија истраживања заснива се на закључцима социолога о олигархијском моделу украјинског друштва што омогућава да се анализа спроведе на метафоричком представљању концепта моћ.

Потврђује се да питање језика марkira конфликтне друштвене односе на различитим нивоима што се овде приказује на примеру књижевног дискурса. Закључује се да употреба руског језика од стране владајуће елите крајем деведесетих и у првој деценији две хиљадитих има одлике класне надмоћи због постколонијалног положаја Украјине.

Откривене метафоре потврђују да је питање језика у периоду када су анализирана дела настала било елемент идеолошких доктрина. Анализирају се метафоре које потврђују да се језичка интеракција у Украјини одвија у координатама цивилизацијског избора, док су процеси вербализације друштвеног процеса одређени идеолошком опозицијом СВОЈ – ТУЋИ.

Међу метафорама које одражавају концепт моћи у радовима савремених украјинских писаца налази се велики број оних који се заснивају на представи животиња с јаком негативном конотацијом: *моћ – предатори, вукови, дивље животиње, примати, пиране, ајкуле, змије отровнице*. Закључује се да поред антагонизма елитног и неелитног слоја откривени тренд у украјинској језичкој свести покреће конфликт идентитета и политички конфликт под језичким слоганима.

Анализиране метафоре показују неравномерну дистрибуцију украјинског језика међу друштвеним групама, тј. његову социјалну непотпуност и непотпуност коју он ствара, што је знак језичког конфликта. Интерпретација анализираних метафора заснива се на контекстима у којима се оне употребљавају.

Кључне речи: језички конфликт, језичка ситуација у Украјини, метафоризација конфликтне језичке интеракције, украјинско-руски билингвизам.